

МІЛЮТІН Сергій Юрійович,

старший науковий співробітник відділу історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, випускник аспірантури факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ НА НОВОУКРАЇНЦІНІ

У статті всебічно досліджено ситуацію, яка склалася в Новоукраїнському районі під час Голодомору; визначено господарський стан краю в 1932–1933 рр.; проаналізовано соціальні настрої населення; з'ясовано особливості діяльності буксирних бригад та районної адміністрації для реалізації хлібозаготівельних заходів; на основі спогадів очевидців розглянуто стратегію виживання населення в умовах голоду; з'ясовано роль ДПУ в репресіях проти місцевих агрономів та працівників у галузі сільського господарства.

Ключові слова: Голодомор, Новоукраїнський район, хлібозаготівлі, селянство.

Унаслідок штучно організованого голоду 1932–1933 рр. знищено мільйони людей і нанесено моральну травму українському народу, що вплинула на життя кількох поколінь. Не оминули ті трагічні події також і Новоукраїнський район, який на той час входив до складу Одеської області. Зауважимо, що на сьогодні в науці відсутнє комплексне дослідження, в якому було б ґрунтовно представлено події 1932–1933 рр. на території Новоукраїнщини. виправити цю ситуацію прагнимо в цій розвідці.

Значним масивом джерельної бази дослідження є документи Державного архіву Кіровоградської області (далі ДАКіроО) [4; 9–35]. Крім того, вагомий внесок у збагачення джерельної бази зробив письменник Василь Бондар [1], який одним з перших після відновлення Україною незалежності зібрав спогади людей, які пережили Голодомор на території Кіровоградщини. Також у липні 2007 р. на території Новоукраїнського району організовано роботу етнографічної експедиції студентів факультету історії та права КДПУ імені В. Винниченка під керівництвом Світлани Проскурової. Учасники експедиції опитали 65 респондентів — безпосередніх очевидців Голодомору та штучного масового голоду 1946–1947 рр. Результати експедиції опубліковано наступного року [46]. У 2008 р. завдяки наполегливій праці дослідників укладена «Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років

в Україні. Кіровоградська область» [44]. Значний обсяг спогадів свідків Голодомору опубліковано в книзі під редакцією краєзнавця Анатолія Ковирьова [36]. Також важливими для дослідників є спогади О. Козловського [37], Миколи Гордієнка [6–8] і Надії Лапи [40], надруковані в міських та районних ЗМІ. Окремі факти з історії Голодомору на Новоукраїнщині знайшли втілення в працях Івана Петренка [45], Світлани Орел [43] Миколи Гаращенка [2–3] та Сергія Мілютіна [41–42].

Метою нашої статті є всебічне дослідження ситуації, яка склалася в Новоукраїнському районі під час Голодомору. Для реалізації поставленої мети слід виконати такі завдання: визначити господарський стан району в 1932–1933 рр.; проаналізувати соціальні настрої населення; розглянути особливості стратегії виживання населення в умовах голоду; окреслити заходи, організовані місцевим та районним керівництвом для реалізації хлібозаготівель.

Ще до 1932 р. радянське керівництво на сторінках обласних ЗМІ позиціонувало Новоукраїнський район як зразковий в здійсненні «соціалістичної реконструкції села», однак впровадження суцільної колективізації та збільшення продуктивності хлібозаготівель на Новоукраїнщині гальмувалося. Співробітники ДПУ зафіксували низку випадків, коли селяни публічно висловлювали критичні зауваження стосовно доцільності організації колгоспних господарств і ставили під

сумнів їхню продуктивність. Зокрема, член артлі «Новий шлях» Сергій Рибак (1901 р.н.), мешканець Новоукраїнки, скаржився, що колгоспи не відрізняються від панщини [24, арк. 11]. Одноосібник з с. Іванівка Овсій Олійник (1881 р.н.) наголосив, що колективні господарства для комуністів, а не для селян-хліборобів, й висловив припущення, що дозвіл влади вільно торгувати хлібом врятував би людей від голоду й підвищив продуктивність праці [22, арк. 6]. За даними ДПУ, ще більш радикально висловлювався Іван Андрійченко (1906 р.н.) із с. Димине. У приватній розмові чоловік стверджував, що колгоспи створено для покращення життя партійців, які носять гарні галіфе за рахунок селян [32, арк. 6]. Погіршення матеріального становища селянства та спроби держави загнати всіх у колгоспи позначилися на мотивації трудівників. Загальні настрої селянства в розмові з представниками сільського активу висловив член колгоспу «Шлях до комуни» Степан Химород (1890 р.н.) із с. Бежбайраки (нині с. Кропивницьке): «Навіщо нам працювати в колгоспі, щоб нам платили палички?!» [25, арк. 7–8].

Низька мотивація до праці практично задарма, а слідом за нею зниження трудової дисципліни позначилися на результатах хлібозаготівель. 5 січня 1932 р. на засіданні Новоукраїнського РПК було засвідчено, що районна партійна організація відстає від показників із вивезення хліба, передбачених центральним керівництвом. На думку районного керівництва, незадовільно складалася ситуація в партійних осередках Семенастого й Глиняного. Ще гірше очільники району оцінили роботу окремих колективних господарств та запропонували розформувати колгоспи «Радянська дружба» (Рівненська сільрада) і «Перемога» (Димінська сільрада). Для збереження своїх посад й стимулювання виконання планів районні керівники вдалися до репресій, спрямованих проти колгоспної верхівки. Було ухвалено рішення про усунення з посади голови Татарівської комуни (нині с. Комишувате) Кривошею, уповноваженого РПК по Любомирській сільраді Луціцького, голову Любомирської сільради Воробйова та уповноваженого РПК Клієвського, яких звинуватили в опортунізмі [9, арк. 1–2].

Події всередині січня засвідчили, що чистки колгоспної верхівки та керівництва сільрад не покращили господарської ситуації в районі. Республіканське керівництво звинуватило очільників Новоукраїнського району в зриві хлібозаготівель та ухвалило рішення: усунути з роботи секретаря Новоукраїнського РПК Шерстюка, голову РВК Гречка та голову КК Потоцького з оголошенням

суворої догани з попередженням та заборонити протягом року виконувати відповідальну роботу [5, с. 43]. Нове керівництво району на чолі з Козиревим складалося переважно з вихідців з інших регіонів і було готове енергійно взятися за виконання хлібозаготівель.

Методи роботи нових керівників не відрізнялися від тих, які застосовували їхні попередники. Уже на першому засіданні, на якому головував Козирев, зазначено, що Любомирське партійне керівництво й сільрада впродовж всього часу хлібозаготівлі та особливо останніми днями ігнорують виконання директив РПК. На думку Козирева, не кращою, була ситуація в колгоспі «Нове життя», де із 6 молотарок працювало лише 2 [9, арк. 11].

1 лютого 1932 р. районне керівництво визнало, що хлібозаготівельний план не виконано. За словами одного з доповідачів, загальний план виконано на 79,53%, а по пшениці — лише на 62,5%. Особливо низькі показники спостерігалися в січні: із запланованих 8500 тонн було зібрано 449. Річний план збору мірчука виконано на 30%, так само найнижчі показники зафіксовано в січні: 28 тонн із запланованих 573 [9, арк. 13]. Для покращення ситуації ухвалено рішення примусити одноосібників протягом першої декади повністю здати хліб за наданим їм твердим завданням. Також проведено чистку колгоспного активу, переважно за рахунок 25-тисячників. 2 лютого 1932 р. їх змінили профспілкові бригади: с. Захарівка — Гладзвін, Беренгольц, Ільчук; с. Піщаний Брід — Маляренко, Аркан, Рувінський, Рак, Зоніна; с. Рівне — Рацул, Клименко, Красильников; с. Варварівка — Євпак, Цуркан, Фельдман; с. Любомирка — Лисенко, Стратонов, Патратій. Для роботи серед жінок виїздили: с. Піщаний Брід — Лейбович; м. Новоукраїнка — Момот, Крейтер, Савченко; с. Рівне — Скрипниченко; с. Гнатівка — Нестеренко; с. Воронівка — Березняк; с. Любомирка — Білопольська, Гудіна; с. Диміно — Ніколаєнко; с. Семенасте — Іда Голківська; с. Новомиколаївка-2 — М. Зеркаль; с. Олексіївка — Корюхіна; с. Мала Помічна — Соплива; с. Караказелівка — Бондаренко; с. Бежбайраки — М. Грязнова. Крім того, до роботи залучено комсомольські бригади: с. Захарівка — Борщ, Портян, Майданик; с. Воронівка — Тикул, Решетилів, О. Дейкун; с. Стоянівка — Гуцоло, Янхоліт, Симчук; с. Іванівка — Шаталін, Ключка, Славінський, Арсеньев; с. Новопавлівка — Брізінов, Канарян, Осетров; с. Караказелівка — Златопольський, Пуріш, Бурлаков [9, арк. 19–23].

Залучення нових партійних кадрів до роботи на селі сприяло збільшенню показників хлібо-

здачі, однак траплялися випадки, коли активісти не вірили в реалізацію поставлених завдань. Зокрема, молодий активіст Ковальчук, який прибув з Одеської партійної організації, поставив під сумнів можливість виконати план у 4000 пудів хліба в колгоспі «Червоний колос», оскільки, за його підрахунками, господарство могло зібрати максимум 2000 пудів. За песимістичні висловлювання Новоукраїнське районне керівництво рекомендувало позбавити Ковальчука партійного квитка [9, арк. 31]. Також усунути з лав партії рекомендовано голову Олексіївської сільради Тимощука. Рішення аргументували тим, що на 10 лютого підзвітна йому сільрада виконала план лише на 76,1%, а по пшениці — всього на 51,2% [9, арк. 32]. Керівництву Варварівського партійного осередку було оголошено сувору догану, оскільки станом на 5 лютого 1932 р. у с. Варварівка план виконано лише на 78% [9, арк. 31].

Наприкінці лютого 1932 р. районна влада спрямувала свою діяльність на виконання весняної посівної кампанії. Уже 1 березня 1932 р. на засіданні Новоукраїнського РПК констатовано, що на всю посівну площу вдалося мобілізувати лише 17662 ц, що складало 67,3% від посівного фонду для загальних потреб району. Ситуацію також ускладнювало те, що зовсім не було сформовано страхового фонду [9, арк. 35]. Значні проблеми спостерігалися з ярими культурами. Зокрема, 17 квітня 1932 р. районне керівництво констатувало, що засіяно лише 2045 га, що складало близько 4,6% від усєї площі ярів [9, арк. 53]. Крім того, в РПК незадовільно оцінили перебіг посіву зернових у радгоспах і розкритикували роботу таких організацій: Держбанку, Сільгоспбанку, контори Укрм'ясо та партійної організації залізничної станції Помічна. Їх звинувачували в ігноруванні весняної сівби.

7 травня 1932 р. на засіданні РПК один з місцевих чиновників резюмував, що станом на 6 травня 1932 р. засіяно всього 18080 га, що складає 82% від плану ранніх колосових та 26% від загального плану [9, арк. 58]. На думку доповідача, такі результати спричинено поганою роботою низки керівників районних та сільських організацій і МТС, яким не вдалося ефективно мобілізувати техніку, коней та колгоспників на посівну. Задовільна ситуація стосовно виконання темпів посівної спостерігалася в Любомирській та Димінській сільрадах, а от Ганнівська, Олексіївська, Іванівська, Бежбайрацька, Рівненська і Михайлівська відчутно відставали від виконання планів [9, арк. 59].

Внаслідок виникнення незадовільної господарської ситуації Новоукраїнський РПК здійснив

чергові кадрові зміни: цього разу з посад усунено уповноваженого Гнатівської сільради — Радецького та Михайлівської сільради — Руденка, а секретар партійного осередку в с. Михайлівка Малий отримав догану. На цьому кадрові зміни не закінчилися, оскільки було виявлено, що під час підготовки до весняної сівби керівна верхівка Іванівської сільради на чолі з керівником партійного осередку Щербиною і головою сільради Ковалем приховали реальний стан колгоспу від районного керівництва через фальсифікацію листів і звітної документації та не проінформували РПК про загибель 328 коней, що зрештою спричинило зрив посівної кампанії [9, арк. 61]. Згодом Щербину й Ковалю усунули з посад та позбавили партійних квитків.

Не кращою порівняно з Іванівською сільрадою була ситуація в радгоспі «Червона поляна», де керівництво не змогло мобілізувати кадри на посівну та нераціонально використовувало тягло й техніку. Згодом на засіданні Новоукраїнського РПК ухвалили рішення усунути з посади директора радгоспу Муштенка й рекомендувати на вакантну посаду Коломійця [9, арк. 60].

У травні 1932 р. під час організації посівної кампанії районне керівництво звернуло увагу на роботу МТС. Зокрема, у Помічянській МТС уповноважені від Новоукраїнського РПК зафіксували велику кількість простоїв техніки та нераціональне використання тракторів. У Рівненській МТС виявлено, що її керівництво не змогло вчасно налагодити безперебійну доставку пального й було змушене забирати з посівної коней, щоб перевозити пальне для тракторів, які переважно стояли в полі без роботи. Це спричинило зрив посівної в с. Ганнівка.

До середини червня частину посівних площ так і не було засіяно, однак це не завадило першому секретареві Одеського обласного комітету КП(б)У Михайлу Майорову зробити таку заяву, яка була надрукована в газеті «Соціалістичний наступ» 4 липня 1932 р.: «Вороги партії віщували провал посівної кампанії. Їх ще раз побито нашими успіхами». На другу половину літа 1932 р. стало зрозуміло, що врожай буде нижчим за минулорічний, а от обсяг хлібозаготівель з огляду на рішення перших осіб СРСР зросте.

Новий хлібозаготівельний план викликав серед селян хвилю невдоволення. Польовий бригадир колгоспу імені Т. Шевченка Яків Дзюба (1902 р.н.), мешканець с. Новоолексіївка, у приватній розмові сказав: «План не реальний, ми його не виконаємо, наложимо стільки хліба, от хіба його виконаєш, а тепер женуть людей голодних на роботу» [29, арк. 4]. Невдоволення планом

висловив член колгоспу «Червоний орач» Гнат Бойко (1893 р.н.), із м. Новоукраїнка. За словами свідків, він стверджував: «Дадуть один план, ми його виконаємо, а тоді знов дадуть зустрічний, а ми як були голодні, так і останемося голодними і подохнемо з голоду» [31, арк. 7]. Схожі міркування висловив також член артiлі «Новий хлібороб» Іван Вергун (1890 р.н.) із с. Рівне [33, арк. 9]. Член правління колгоспу «Нове господарство» Семен Склярєнко (1891 р.н.) із с. Новопавлівка запропонував спочатку забезпечити хлібом селян, а надлишки віддати державі [30, арк. 8]. Таку саму думку висловив член правління колгоспу «Третій вирішальний» Антон Могильнюк (1892 р.н.) із с. Новоолександрівка [28, арк. 5], однак пропозиції С. Склярєнка та А. Могильнюка не підтримала влада. На ці думки звернули увагу співробітники ДПУ, які арештовували всіх хто мав сміливість критично висловлюватися стосовно можливості виконати план хлібозаготівель.

Відсутність поступок від держави стосовно зменшення плану хлібозаготівель мало деструктивний вплив на мотивацію селян до праці. Показовий випадок стався в с. Помічна, де співробітники ДПУ заарештували працівника залізниці Федора Омельченка (1895 р.н.), який, за словами свідків, переконував селян не йти в колгосп на роботу, оскільки, на його думку, влада використає їхню працю для збору врожаю, а потім забере хліб і залишить селян голодними [23, арк. 4–5]. Більш радикально висловився член колгоспу «Зернова фабрика» Прокіп Корінний (1882 р.н.) із с. Мала Помічна. Чоловік переконував односельців у тому, що працювати повинні лише комуністи, оскільки вони отримують багато грошей, а от рядовим колгоспникам не слід працювати голодними за палички-трудодні, бо влада все одно забере хліб і залишить голодувати, як і раніше [14, арк. 7]. Спостерігаючи за ситуацією в рідному колгоспі «Нове господарство» Гаврило Склярєнко (1902 р.н.) дійшов висновку, що радянська влада годує колгоспників, поки вони працюють, а як врожай буде зібрано, то влада припинить годувати працівників [27, арк. 5]. Такі розмови з-поміж селянства викликали страх перед голодом і спонукали населення уповільнювати молотьбу та саботувати вивезення хліба за межі села.

22 жовтня 1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення відрядити в Україну на дві декади комісію на чолі з В'ячеславом Молотовим. Завдання комісії полягало в координації дій, спрямованих на реалізацію плану хлібозаготівель. 18 листопада 1932 р. В. Молотов зібрав засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому ухва-

лено постанову «Про заходи з посилення хлібозаготівель». Для її виконання до сіл з промислових центрів було відправлено бригади, які отримали повноваження влаштувати в селянських господарствах подвірні обшуки, вилучати не тільки збіжжя, а й усе продовольство і застосовувати натуральні штрафи в розмірі 15-місячної норми здачі м'яса.

Низка заходів, ініційованих В. Молотовим, вмотивувала керівництво Новоукраїнського району посилити темпи виконання хлібозаготівель. 19 листопада 1932 р. Козирєв отримав повідомлення від В. Молотова, в якому зазначено: «Ваші показники росту хлібозаготівель за перші п'ятиденки листопада можна сприймати схвально, якщо не здасте завойованих позицій, тоді негайно повідомте коротким листом, чим обумовлені ваші успіхи і настільки вони надійні» [10, арк. 37]. Згодом Козирєв віддав розпорядження, щоб уповноважені з хлібозаготівель мобілізували сільський актив, організували агітаційну роботу в колгоспах, спрямовану на підвищення продуктивності праці, а також провели соціалістичне змагання.

27 листопада 1932 р. Козирєв надіслав секретарям партійних осередків та уповноваженим з хлібозаготівель листа з грифом «таємно» такого змісту: «РПК пояснює, що відбирання хліба у колгоспників, який вони отримали з присадибних ділянок, по колгоспах, що незадовільно виконують план хлібозаготівель, пропонуємо керуватися таким: по колгоспах, що кепсько виконують план хлібозаготівель, колгоспникам, які мають посіви зернових культур на присадибних ділянках, цілком зарахувати все одержане ними з присадибних земель зерно в рахунок натуральної видачі по трудоднях, з відбиранням зайвого виданого хліба на виконання плану хлібозаготівель. Наприклад: колгоспник одержав натуральним авансом по трудоднях /разом з громадським харчуванням/ 20 пудів, а з присадибної землі він зібрав 30 пудів одержані ним з присадибної землі цілком зараховуються йому в рахунок натуральної видачі, а 20 пудів зайвими він повинен віддати колгоспу для виконання плану хлібозаготівель. Приклад другий: колгоспник отримав всієї натуральної видачі разом з громадським харчуванням 20 пудів, а з присадибної землі зібрав 10 пудів, отже, всі 10 пудів зараховуються йому як натуральна видача, а решту 10 пудів одержані ним він повинен повернути колгоспу» [10, арк. 35], однак не всі представники колгоспної верхівки вважали за потрібне виконувати наказ Козирєва. Зокрема, голова колгоспу імені Й. Сталіна у с. Звірівка Іван Сенік (1894 р.н.)

розпорядився роздати натуральні аванси колгоспникам за трудові й не поспішав їх конфіскувати, оскільки розумів, що найближчим часом у селян виникнуть продовольчі труднощі [34, арк. 9]. 23 грудня 1932 р. співробітники Новоукраїнського РВ ДПУ заарештували І. Сеніка за зрив хлібозаготівель.

Посилення хлібозаготівельного тиску та конфіскація натуравансів спонукали селян масово ховати зерно. Це викликало відповідну реакцію в районного керівництва. У листі до уповноважених РПК та секретарів партійних осередків Козирев пропонував негайно повідомляти всьому населенню факти викриття захованого хліба та обговорювати їх на публічних зборах. У місцях скупчення людей рекомендовано оформляти спеціальні дошки, на яких інформувати, у кого і за яких обставин було знайдено зерно. Крім того, всі факти викриття хліба планували викладати в стінгазетах колгоспів, а також передавати інформацію про випадки вилучення прихованого хліба до навколишніх сіл [10, арк. 45]. На цьому Козирев не зупинився і віддав розпорядження оприлюднювати в сільрадах списки осіб, яких за невиконання хлібоздачі або інші борги перед державою депортували за межі району та області. Зазначимо, що Козирев діяв відповідно до інструкцій, які отримували від обласного керівництва. Своїми діями він намагався сформулювати уявлення в населення, що в районі діє організований куркульський спротив хлібозаготівельній кампанії і таким чином замаскувати господарські прорахунки режиму.

2 січня 1933 р. відбулося засідання Новоукраїнського РПК, на якому Козирев констатував, що в грудні спостерігалось різке зменшення заготівельних показників порівняно з листопадом. Ситуація дещо покращилася за останню п'ятиденку порівняно з попередньою, проте загальна ситуація залишалася незадовільною, оскільки впродовж місяця заготовлено всього 48583 ц замість запланованих 170000 ц [13, арк. 1].

Особливо складна ситуація спостерігалася в колгоспах, які потрапили на обласну чорну дошку, з-поміж них: «12-річчя Жовтня», «15 Сивашської дивізії», «Третій Вирішальний», «5 за 4», «Світова Перемога», «Колгосп № 16», «Шлях до комуні», колгосп імені В. Чубаря, «Комуніст» і «Червоний українець». Керівництву цих колгоспів та уповноваженим РПК, яких було закріплено за ними, оголошено догани, а уповноваженого з колгоспу «15 Сивашської дивізії» Лівиного усунули з посади та позбавили партійного квитка. Крім того, в РПК висловили незадоволення роботою Помічницької МТС та партійних осеред-

ків у Мар'янополі, Леонтовичеве, Бежбайраках, Миколаївці, Висоцькому, Новомиколаївці-2 та Піщаному Броді. Того самого дня ухвалено рішення вивести з складу бюро РПК директора Помічницької МТС Хоменка й порушено питання про доцільність його подальшого перебування в лавах партії.

Для завершення хлібозаготівельних заходів у колгоспах, що потрапили на чорну дошку Новоукраїнський РПК ініціював спеціальні комісії: «Червоний українець» (Новоукраїнська сільрада) — Іщенко, Щерба, Комісаренко; «15 Сивашської дивізії» (Мар'янопільська сільрада) — Клейман, Айзенхович, Ткачик; «Третій вирішальний» (Новоолександрівська сільрада) — Буртман, Правиленко; «Світова перемога» (Миколаївська сільрада) — Філіпчук, Буймістров, Мірошніченко, Ткаченко; «Колгосп № 16» (Олексіївська сільрада) — Бродовий, Абрамович, Гладченко; «Шлях до комуні» (Бежбайрацька сільрада) — Коротун, Шкербун, Гук; «5 за 4» (Семенастівська сільрада) — Рак, Вовченко, Цертій; «Комуніст» (Глинівська сільрада) — Феодосєв, Кваша, Басистий; «12-річчя Жовтня» (Помічницька сільрада) — Селіванов, Підпригора, Гончаров. Функції членів комісій полягали в тому, щоб стежити за виконанням репресивних заходів, спрямованих на покарання колгоспів-боржників [13, арк. 3]. З-поміж репресивних заходів передбачено очищення колгоспів та сільрад від тих, хто гальмував виконання хлібозаготівель; припинення завезення товарів широкого вжитку; проведення дотермінового стягнення кредитних та інших фінансових зобов'язань; заборона виїздити за межі села без дозволу від спеціальних органів.

На початку січня 1933 р. репресії застосовано до керівного складу колгоспу імені Г. Петровського (Татарівська сільрада), де з посади усунуто голову господарства С. Гумейка. У колгоспі «Червоний степ» репресовано майже увесь керівний склад. Для покращення роботи до колгоспу «Червоний степ» направлено члена партії Гончаренка, який закінчив колгоспні курси, та уповноваженого Орехова [13, арк. 4]. Не краща ситуація спостерігалася в одноосібному секторі особливо щодо твердої здачі. Зокрема, у Воронівській, Іванівській, Новоукраїнській та Бежбарайцькій сільрадах [13, арк. 1].

На початку 1933 р. репресії в колгоспах та сільрадах, що не виконали план хлібозаготівель, стали масовими. 1 січня 1933 р. на шпальтах газети «Соціалістичний наступ» з'явилася стаття, з таким текстом: «За активну і злісну протидію хлібозаготівлям, за організацію куркульського саботажа й зрив хлібозаготівель, за порушення

закону пролетарської диктатури про охорону пролетарської власності, за те, що проводили підривною роботу під час осінньої сівби — Одеський облвиконком ухвалив: Вислати за межі України з конфіскацією усього майна п'ятсот господарств». Зокрема, 30 господарств передбачалося вислати із с. Олексіївка. Випадок з Олексіївкою мав показовий характер, оскільки з ухваленням такого рішення влада, з одного боку, перекладала провину за власні господарські прорахунки на жителів Олексіївки, а з іншого — давала зрозуміти, що в селян немає іншої альтернативи, окрім прийняття ідеї суцільної колективізації та роботи в колективних господарствах. Цей епізод красномовно описав відомий політичний діяч Володимир Затонський. Зокрема, він констатував, що більшість селян, які потрапили під примусову висилку на північ, сприймали таку перспективу досить позитивно, оскільки вважали, що гірше вже не буде, куди б вони не потрапили [5, с. 614].

12 січня 1933 р. на черговому засіданні Новоукраїнського РПК, було наголошено, що більшість уповноважених, які прибули на допомогу сільрадам, відірвані від роботи бригад із хлібозаготівлі, не беруть участь у розшуку й викритті прихованого, розкраденого та незаконно одержаного хліба.

Того самого дня керівництво району розкритикувало ідею створення великої кількості хлібозаготівельних бригад, оскільки це розпорошувало сили та не давало змоги забезпечити належне керівництво бригадами. Козирев та його найближчі соратники визнали, що організація «десятихаток» за відсутності міцного активу в практичній роботі не давала результату, тому районне керівництво ініціювало рішення, щоб всіх уповноважених поставити на чолі бригад та зменшити їхню кількість для забезпечення якісного складу перевіреним активом. Також на зборах районного керівництва обговорили ідею заборонити вилучення хліба, як це спостерігалося в окремих місцях (Новоукраїнка і Піщаний Брід) по декілька кілограмів, а винних у перекрученні й дискредитації гасел партії притягти до відповідальності [13, арк. 14].

Про реальні обставини роботи буксирних бригад зібрано численні спогади очевидців. Зокрема, Олександра Почапська (1921 р.н.) із с. Григорівка через багато років згадувала таке: «Дуже добре пам'ятаю, як ходили декілька душ із залізними, гострими шпичками і шукали хліб. Мама, як тільки взнала про це, то біля печі у комин засипала два мішки жита й замастила глиною. Через день чи два вриваються в хату, почали колотити шпичками, сокирою відривати дошку комина. Знайшли хліб. Відрами у мішки забирають, до

останньої зернини, а мати голосить: «Не зоставляйте діток на голодну смерть!» Ніхто ні слова — тільки гребуть. Забрали ще й відро квасолі і пішли до іншої хати» [36, с. 76]. Схожу історію про візит буксирної бригади розповіла Валентина Пихальонок (1915 р.н.): «Пам'ятаю, як прийшли до нас, шукали і не могли нічого знайти, розвалили піч і під піччю шукали, знайшли трохи лушпайок і торбинку із житом. Батько не віддавав, просив і плакав, питав, що їстимуть діти, але його вдарили і все забрали» [36, с. 138]. Часто траплялися випадки, коли для досягнення мети активісти поєднували психологічний тиск і фізичну силу. Показовим є випадок, який трапився з родиною Лідії Данико (1927 р.н.). Активісти зачинили її батька в сараї, дітей вигнали на вулицю, а з матері знущалися в будинку, допитуючи, де вона сховала кукурудзу [36, с. 132]. Крім того, активісти карали людей, в яких знаходили приховані продукти харчування незалежно від віку чи статі. Зокрема, в с. Рівне вони зачинили на дві доби в погребі матір чотирьох дітей за те, що вона приховала від влади пуд борошна [1, с. 47]. Інколи під час візиту буксирних бригад траплялися абсурдні ситуації. Наприклад, Євдокія Шаповал (1925 р.н.) розповіла, що активісти в пошуках хліба зруйнували курінь із соняшникового бадилля, який побудував її молодший брат, проте пошук зерна виявився безуспішним [36, с. 142].

Зазначимо, що збереглися численні свідчення, про те як активісти не обмежувалися лише пошуком продуктів харчування, вони займалися відвертим грабунком, відбираючи домашній крам, знаряддя праці, розбивали жорна та ікони. У родини Пелагії Махно (1920 р.н.), активісти забрали рушники та ковдри. У родини О. Козловського забрали одяг, конфіскували інвентар та вбили собаку [37]. За свідченнями Марії Мостової (1924 р.н.), у с. Рівне активісти зібрали все їхнє майно в мамину скриню, однак не змогли винести її з хати, оскільки та не проходила у двері. Тоді вони забили кришку цвяхами й пішли, щоб повернутися наступного дня [1, с. 32]. У с. Шишкіно активісти пограбували чоловіка прямо на вулиці, знявши з нього валянки та майже весь одяг.

Через багато років після Голодомору більшість очевидців тих трагічних подій відмовлялися називати імена учасників буксирних бригад. Часто в спогадах можна натрапити на інформацію, що з-поміж активістів траплялися ледарі та п'яниці, однак були випадки, коли такі бригади комплектували з колгоспників-ударників, успішних працівників заводів, поважних вчителів і партійців, які йшли вилучати продукти харчування із сформованим під впливом радянської пропа-

ганди переконанням у тому, що вони виконують відповідальну й благородну місію. Кістяком бригад переважно були місцеві. За спогадами та архівними документами вдалося встановити прізвища деяких активістів: м. Новоукраїнка — Трохим Мамар, Максим Ляшенко, Іван Мороз, Олександр Загрудний, Тетяна Недін, Ісаак Корнієнко, Іван Пічкурєнко [37], Данило Волошин [36, с. 97]; с. Шишкіно — голова сільради Волков та голова колгоспу Сербул; с. Григорівка — член сільради Денисенко й голова колгоспу Солдатенко [46, с. 143]; с. Рівне — Живицький [1, с. 59], Михайло Ворона та Іван Кулик [36, с. 190–191]; с. Татарівка — Фекла Лижненко [1, с. 31]; с. Піщаний Брід — Семен Черчелов [26, арк. 9]; с. Новоолексіївка — Тимофій Романенко, Прокіп Білов, І. Андрійченко [29, арк. 6]. Крім того, збереглися свідчення, що в окремих селах до активного пошуку прихованого хліба залучали школярів [36, с. 169; 46, с. 143].

Через дії влади більшість селян залишилася без продуктів харчування. У колгоспах люди отримували пайок — переважно баланду з макухи та шматок чорного хліба, а одноосібників влада залишала напризволяще. Створивши такі умови, влада безпосередньо натякала селянам, що їсти будуть лише ті, хто працюватиме в колгоспі, однак весною 1933 р. ситуація стала настільки катастрофічною, що навіть колгоспники помирали з голоду. Про це згадує жителька Новоукраїнки Валентина Саєнко (1922 р.н.). Її батько працював в колгоспі с. Помічна й за виконану роботу отримував юшку та 100 г хліба. Юшку чоловік з'їдав, а хліб приносив додому, проте юшки виявилось замало — батько занедужав і через тиждень помер [36, с. 73]. Для виживання колгоспники вдавалися до різноманітних хитрощів. Зокрема, Тетяна Чумаченко (1926 р.н.) із с. Димино розповіла, що її старші сестри влаштувалися працювати до радгоспу. Доячи корів, вони таємно від керівництва пили молоко, а пайок, який отримували за роботу, віддавали Тетяні й молодшому брату [36, с. 105]. Батько Тетяни Вансовської (1923 р.н.) із с. Іванівка в колгоспі варив їсти, а додому привозив казан, який наповнювали водою, щоб помити стінки посудини, воду не виливали, а споживали як юшку [36, с. 188]. Уродженець с. Нововодяне Тимофій Руденко (1911 р.н.), який у той час працював у колгоспі біля коней, згадував, що крадькома брав кілька жменьок вівса, призначених для коней, і ніс додому, де його мати із цього зерна варила куліш [36, с. 183].

Зазначимо, що спроби поцупити фураж у коней або знайти щось на колгоспному полі часто закінчувалися арештом чи смертю внаслідок

отриманих побоїв, оскільки після набуття чинності постанови від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної власності» за спроби вкрасти державне майно влада жорстоко карала. Інформація про такі випадки міститься у спогадах очевидців. Зокрема, у с. Татарівка за крадіжку качанів з колгоспного поля засуджено на п'ять років позбавлення волі Тимофія Сергієнка, Марію Форсун, Ніну Колосай і Ярину Ганську [1, с. 31]. У с. Бежбайраки за крадіжку колосків ув'язнено Олену Линик [36, с. 85]. У с. Новомиколаївка з ініціативи бригадира Федора Попелянченка засуджено на вісім років позбавлення волі Марію Колісниченко [36, с. 88]. Окрім того, часто траплялися випадки вбивства. Наприклад у с. Григорівка молодшу сестру Леоніда Ланецького (1918 р.н.) побили за те, що вона спробувала зірвати з колгоспного поля колоски. Від отриманих побоїв дівчина померла [46, с. 143]. Також про випадок, що закінчився вбивством, згадує О. Козловський. Із його слів відомо, що він з групою безпритульних дітей пробрався на склад, де зберігали сою. Їх побачив охоронець й ударом прикладу завдав одному із хлопців травм, не сумісних із життям [47].

Трохи краща ситуація з продовольством спостерігалася в тих родинах, які мали корову. Молоко споживали в їжу, а також обмінювали на інші продукти харчування. Інколи одноосібники, які мали корову, боячись втратити годувальницю тримали, її в будинку або переховували в бідніших сусідів. Ситуацію ускладнювало й те, що люди, які тримали свійських тварин, не мали права їх зарізати без дозволу місцевої адміністрації та присутності наглядача. Характерний випадок трапився в с. Леонтовичеве в сім'ї Олександрів Сугак (1923 р.н.). Батько дівчини зарізав теля, однак не повідомив про це місцеву владу. За це його арештували й ув'язнили на два роки.

Одним із шляхів покращення продовольчого стану родини був ринок, де селяни могли виміняти домашній крам на продукти харчування. Для того, щоб частина майна не опинилася в руках спекулянтів, радянська влада використовувала мережу магазинів «Торгзін», де за іноземну валюту, золото чи срібло продавали хліб та інші продукти харчування.

Численні джерела засвідчують, що для порятунку від голоду, люди намагалися виїхати до Криму, Білорусії, Грузії чи Росії. Такі мандрівки були дуже небезпечні, оскільки влада не дозволяла покидати голодуючі регіони. Крім того, значна частина людей, яким вдалося виїхати за межі України часто не могли знайти роботу або прид-

бати продукти харчування та гинули на чужині. З тих кому все ж пощастило втекти одні вимінювали одяг або коштовності на продукти харчування та поверталися додому, інші — влаштовувалися на роботу, щоб заробити трохи грошей і потім привести родичам їжу. Якщо повертатися додому стимулів не було — лишалися на новому місці. Крім того, співробітники ДПУ зафіксували втечу за межі СРСР, яку здійснив житель району родом з с. Татарівка Леонід Діаковський (1912 р.н.). Ініціатором втечі виступив батько Л. Діаковського, який прибув до сина з Херсонщини та переконав його тікати з СРСР. Разом з батьком Л. Діаковський дістався до радянсько-румунського кордону, переплив р. Дністер та опинився на території Румунії. Батько Леоніда при спробі перетнути річку потонув. У Румунії втікача затримали прикордонники, яким він повідомив про те, що причиною його втечі був голод в Україні. Л. Діаковський не представляв інтересу для румунського уряду тому його передали на батьківщину [35, арк. 7].

Після того, як у людей закінчилися запаси їжі, більшість жителів району в умовах голоду перейшла на сурогатні страви. З-поміж сурогатних страв, які селяни готували на території Новоукраїнського району, слід згадати маторжаники, оладки з кропиви й коржі з макухи. Жителька с. Шишкіно Марія Кириєнко, яка пережила ті події, згадувала, що на той час у селі популярним був вірш:

*Встань, Ленін, подивись;
До чого ми дожились.
Бур'ян рвемо і товчемо;
Маторжаники печемо.*

Спершу селяни поїли домашніх котів і собак, а потім почали ловити горобців та інших представників орнітофауни. Збереглися численні свідчення про те, що люди, рятуючись від голоду, споживали м'ясо мертвих тварин. Характерний випадок стався з Іваном Романенком (1925 р.н.), із с. Щасливка. Будучи на той час ще малим хлопчиком він шукав щавель, однак випадково натрапив на мертву корову. Прикривши труп тварини гілками, Іван повідомив батькові про знахідку. Батько Івана вночі притяг тіло тварини додому. Інформацію про знахідку сім'я Романенків тримала в таємниці, оскільки боялася можливих доносів. Для цього м'ясо мертвої тварини варили вночі [36, с. 144]. Схожа ситуація трапилася із жителькою м. Новоукраїнка Надією Лапою, яка в роки голоду втратила майже всю родинку й вижила тільки тому, що її дядько випадково знайшов у полі коров'ячу шкіру [40]. Їсти м'ясо мертвих тварин було небезпечно. Зокрема, у с. Громуха після споживання м'яса мертвих коней померло багато людей [46, с. 139].

З-поміж їжі рослинного походження в раціон входив молочай, дикий часник, лобода, щиріця, свиріпа, корінь очерету, кора дерев, мерзла картопля та кропива. Зазначимо, що мерзлу картоплю намагалися з'їсти, поки вона не розмерзлася [36, с. 128]. Варвара Россолова (1924 р.н.) із с. Ганнівка згадувала, що у випадку, якщо в картоплі були черви, її клали на сонці, чекали, коли черви повиповзають, а потім товкли картоплю зі щавлем і їли [36, с. 159].

Ще одним джерелом їжі були так звані «мишоловки». Так на той час селяни називали мишачі нори, де гризуни запасали зерно на зиму. Вживання зерна з «мишоловок» було небезпечним, що підтверджує випадок, який стався з молодшою сестрою Л. Куриленко (1925 р.н.). Дівчинка назгрібала з «мишоловок» ячменю, наїлася і померла.

У травні-червні 1933 р. відчутно зросла кількість смертей від різкого вживання їжі після тривалого голодування. Свідком одного з таких випадків стала Пелагія Артюхова з с. Петрівка. Вона розповіла, що під час Голодомору в їхньому селі з'явилася невідома жінка, яка ходила й просила їсти. Люди давали їй, що могли. Як стало відомо зі слів П. Артюхової, жінка непомітно залізла до будинку Школярових, на печі знайшла курячі яйця й випила їх. Ближче до вечора її знайшли мертвою [36, с. 193].

Повна відсутність продовольства, спричинена непомірними хлібозаготівлями, спонукала людей залишати власних дітей на вокзалах чи на території адміністративних будівель з надією на те, що їх відправлять до спеціалізованих закладів і там будуть годувати. Така доля спіткала Мотрю Бубнову (1927 р.н.), родом із с. Мала Помічна. За словами жінки, щоб урятувати дочку, мати привезла її на залізничний вокзал районного центру й залишила в одному кінці зали, а в іншому спостерігала до того часу, поки хтось не забере дівчинку [36, с. 187]. Дітей-сиріт і дітей, яких знаходили на вулиці, відправляли до спеціальних закладів, що функціонували в Новоукраїнці, Захарівці, Іванівці, Новомиколаївці та інших населених пунктах району. У таких закладах дітям та персоналу часто бракувало харчів, що спричинило високу смертність. Особливо складна ситуація склалася в Новоукраїнському дитячому будинку, що функціонував на території сучасного підприємства «Степ-Агро». Не кращі умови були у дитячому будинку в Новомиколаївці, який розмістили в старій куркульській хаті без вікон та опалення.

В екстремальних умовах, спричинених тотальним дефіцитом продуктів харчування, трапля-

лися благородні вчинки, а також аморальні дії. Зокрема, у спогадах свідків Голодомору можна знайти інформацію про небайдужих, які надавали допомогу голодуючим. У м. Новоукраїнка батьки Євгенії Боговик врятували від голоду родини Брайченків та Миронів. Тимофій і Еля Реви та родина Ставратіїв допомогли сім'ї Івана Цьоми. У с. Новоєгорівка бригадир колгоспу Василь Кузьменко та Еля Коваленко допомогли вижити Вірі Москаленко [36, с. 99–100]. Також є свідчення про те, як батьки, щоб вижити в умовах голоду, виганяли на вулицю власних дітей. Показовий випадок трапився в с. Шишкіно, про який розповіла Віра Бойко (1929 р.н.). З слів жінки відомо, що після смерті матері батько заборонив старшій сестрі годувати молодших дітей, а потім періодично виганяв їх на вулицю. Від голоду дітей рятувала сусідка, яка таємно підгодовувала вигнанців молоком. Схожа ситуація мала місце в родині Ніни Литвиненко (1937 р.н.). Жінка від матері дізналася, що на початку зими 1932–1933 рр. її батько поїхав на заробітки, а мати залишилася із свекром та свекрухою. Коли почався голод, свекри вигнали невістку разом з чотирма дітьми на вулицю. Мати Ніни Литвиненко вижила, проте всі її діти загинули від голоду.

Повна відсутність їжі й хронічне недоїдання спонукали людей до аморальних вчинків і злочинних дій: навесні 1933 р. різко зросла кількість крадіжок, однак найбільшим злом стали випадки канібалізму. Люди, які в дитячому віці пережили Голодомор, часто згадують про випадки людодійства, про які вони в дитинстві почули від родичів. Інколи таку інформацію озвучували дітям для того, щоб вберегти від небезпеки й спонукати малечу за можливості сидіти вдома і не йти на контакт з незнайомцями, оскільки жертвами людодійства переважно ставали діти. Зауважимо, що частина розповідей про канібалізм, безсумнівно, правдива.

У фондах ДАКіро збереглися відомості про те, що 28 лютого 1933 р. у с. Леонтовичеве п'ятнадцятирічний хлопець задушив чотирирічну дитину, порубав її сокирою й засолив м'ясо в діжці. Як стало відомо з донесення помічника прокурора Мельниченка, у процесі цієї роботи підліток вийняв серце, печінку та легені, засмажив їх і годував молодших братів [4, с. 245]. 22 березня 1933 р. до Новоукраїнського РПК надійшли відомості про випадок людодійства в с. Піщаний Брід. Районне керівництво, як висловився один з чиновників, намагалось приховати інформацію про цей випадок від селян, щоб не відволікати їх від весняної сівби. У доповідній записці до першого секретаря Одеського обласного комітету КП(б)У Євгена Верера Ко-

зирев детально описав цей інцидент. Із документа відомо, що в родині Максима Довжика померла дружина Марія та одна з дочок, яких голова сім'ї разом з братом дружини Михайлом Циганенком поховали в коморі та погребі. Через деякий час М. Циганенко помітив у будинку М. Довжика рядно, в яке під час поховання закутав тіло померлої жінки. На запитання, чому це рядно знову з'явилося в будинку, М. Довжик відповів, що відкопав його, щоб укриватися. Згодом М. Циганенко з Миколою Динулом виявили в погребі на місці поховання Марії Довжик рештки тіла жінки, на третину звільнені від шкіри та м'яса. Після цього вони зайшли до будинку М. Довжика й виявили казан, в якому варилися гомілка та дитяча ступня. Спочатку господар заперечував звинувачення в людодійстві й переконував, що забив собаку та варить собаче м'ясо, однак у процесі обшуку двору і господарських будівель виявили тіло дитини з колотими ранами й відсутніми частинами тіла, що варилися в казані [4, с. 243–244].

В умовах високої смертності, спровокованої діями влади, виникла проблема організації поховань людей, тіла яких залишалися в будинках або лежали на дорогах. Наприклад у середині березня 1933 р. тимчасово виконуючий обов'язки голови РКК РСІ Приходько проінформував обласне керівництво, що в с. Олексіївка помер одноосібник. Родина не мала змоги поховати його самостійно й звернулася до сільради по допомогу, однак у сільраді прохання проігнорували. Тоді дружина викинула тіло померлого на вулицю, де його почали їсти собаки. Лише тоді сільрада вжила відповідних заходів [4, с. 215]. Для розв'язання проблеми з тілами померлих сільради сформували спеціальні бригади, які їздили селом, вантажили трупи на підводи й відвозили на цвинтар. Члени таких бригад отримували продовольчий пайок, інколи він залежав від кількості тіл, вивезених на місце поховання. Деякі свідки наголошують, що траплялися випадки коли поховальні бригади забирали на цвинтар ще живих та кидали їх в ями разом з мертвими. Збереглася інформація про те, що до таких дій подекуди спонукали представники колгоспного керівництва [46, с. 137]. З ініціативи місцевої влади для померлих від голоду викопували велику яму, в яку скидали тіла. Яму не закопували, поки вона не наповнювалася тілами. До тих пір її притрушували соломою або прикривали гілками.

Про ситуацію щодо поховань один із чиновників району повідомив обласному керівництву, що в одній із сільрад Новоукраїнського району в колгоспниці померла дитина й пролежала 7 днів у холодній хаті. Коли голова сільради запитав,

чому жінка не ховає дитину, колгоспниця відповіла: «Не ховаю тому, що я теж умру, і тоді поховують разом» [4, с. 215]. Часто голодні селяни були змушені ховати померлих самостійно. Про один з таких випадків розповіла Віра Чернявська (1923 р.н.) з с. Новомиколаївка. Її мати з односельчанкою поховали батька дівчини на подвір'ї в неглибокій ямі, оскільки через недоїдання не могли доправити тіло померлого на цвинтар [36, с. 89]. Інколи люди викопували могили для ще живих родичів і клали їх в яму, бо були впевнені, що через деякий час просто не буде кому поховати небіжчиків. Наприклад, Павлина Донцова із с. Новомиколаївка розповіла, що її дядько Іван Машталер викопав для дружини Ярини яму, коли зрозумів, що не зможе врятувати її від голодної смерті. Дядько відвідував її впродовж трьох днів, щоб пересвідчитися, що вона померла. Через 2 дні він також помер — його вже не було кому поховати [36, с. 90].

Представники влади в районі, Одесі, Харкові й Москві не визнавали провини в тому, що саме вони своїми діями спричинили голод. Красномовно характеризує позицію влади ситуація, яка трапилася в одній з шкіл с. Татарівка. Одна школярка запитала в учителя, чому люди голодують. На це освітянин відповів, що голод спровокували вороги народу. Для радянської системи такими ворогами вважалися куркулі. У 1933 р. боротьба з внутрішнім ворогом, куркулем, дійшла до відвертої істерії, оскільки за найменший прояв пасивності в реалізації хлібозаготівель чи критику дій влади можна було натрапити на звинувачення в опортунізмі чи прихильності до куркульства.

Наприкінці зими 1932–1933 рр. Козирев організував низку засідань Новоукраїнського РПК, на яких рядових чиновників та окремих представників партійно-господарської верхівки звинуватили в господарських проблемах та ускладненні продовольчої ситуації на селі. З-поміж них — уповноважений РПК по Новомиколаївській сільраді Хома Мороз, секретар партійного осередку с. Захарівка М. Катренко, колишній секретар партійного осередку того самого села Малий [13, арк. 19], голова Любомирської сільради М. Воробйов, член правління колгоспу «Шлях до комуни» Панас Лагода [13, арк. 20], голова Семнастівської сільради Рак та голова Бежбарацької сільради Шкарбан [13, арк. 32]. Також розкритикували й звинуватили в «дезертирстві з хлібозаготівельного фронту» секретаря Олексіївської сільради Левка Гладченка (1906 р.н.), інспектора з питань праці Олександра Ситника (1898 р.н.), працівників філії Укрінфільму Кухаренка, Поповкіна і Кривошею [13, арк. 22].

Окремо слід звернути увагу на роботу в Новоукраїнському районі спеціальної групи співробітників економічного відділу ДПУ під керівництвом Веніаміна Харліпа. У лютому й березні 1933 р. співробітники ДПУ арештували низку агрономів та інших фахівців у галузі сільського господарства. Арештованим інкримінували участь у контрреволюційній організації, що здійснювала шкідницьку діяльність у галузі сільського господарства й мала на меті дискредитувати політику радянської влади на селі. На думку слідчих, кінцевою метою «контрреволюційної організації» повинно стати збройне повстання селян. Застосовуючи перевірену практику, цю організацію пов'язали з обласним осередком, а той відповідно з республіканським [Мілютин, с. 114–115].

У справі фігурувало 35 осіб, половина з яких вихідці з Новоукраїнського району або ті, хто працював там на момент арешту, а саме: Григорій Барахтянський (1901 р.н.) — рахівник колгоспу «Нове життя» с. Любомирка [19, арк. 119]; Григорій Бобух (1898 р.н.), родом із с. Безводне, — старший агроном Новоукраїнської МТС м. Новоукраїнка [18, арк. 88]; Яків Волков (1896 р.н.), родом із с. Янополь, — старший агроном Рівненської МТС с. Рівне [19, арк. 39]; Іван Герман (1894 р.н.), родом із с. Вахново, — будівельник м. Новоукраїнка [19, арк. 5]; Павло Гридін (1901 р.н.) — продавець мисливського магазину м. Новоукраїнка [18, арк. 155–156]; Олександр Жученко (1901 р.н.), родом із с. Аудиторівка, — агроном райземвідділу м. Новоукраїнка [18, арк. 1]; Іван Іщенко (1907 р.н.) — безробітний з м. Новоукраїнка [19, арк. 129]; Матвій Іщенко (1894 р.н.) — столяр з м. Новоукраїнка [19, арк. 152]; Спиридон Іщенко (1896 р.н.) — безробітний з м. Новоукраїнка [18, арк. 124]; Федір Каверний (1897 р.н.), родом із с. Воєводське, — агроном райземвідділу м. Новоукраїнка [19, арк. 53]; Андрій Корнієнко (1906 р.н.) — працівник колгоспу «Джерело праці» м. Новоукраїнка [19, арк. 139]; Іван Литвин (1885 р.н.) — завгосп Помічнської МТС із с. Піщаний Брід [19, арк. 94]; Василь Максимов (1908 р.н.) — працівник колгоспу ім. Й. Сталіна м. Новоукраїнка [19, арк. 23]; Ілля Максимов (1901 р.н.) — контролер Помічнської ТПО м. Новоукраїнка [19, арк. 146]; Федір Протас (1894 р.н.), родом із с. Піщаний Брід, — викладач технікуму зернових культур в м. Оріхово [18, арк. 108]; Деомид Решетилів (1900 р.н.) — тракторист колгоспу «Джерело праці» м. Новоукраїнка [19, арк. 144]; Іван Скляренко (1898 р.н.), родом із с. Мала Помічна, — рахівник на складі сільськогосподарського

постачання м. Новоукраїнка [19, арк. 104]; Авксентій Шевченко (1899 р.н.) — рільник Помічниської МТС із с. Мала Помічна [19, арк. 82]; Павло Хлудеєв (1894 р.н.), родом з м. Одеса, — референт земельного відділу м. Новоукраїнка [19, арк. 75].

Співробітники ДПУ не знайшли жодних доказів, що могли б підтвердити участь підозрюваних в антирадянському підпіллі, тому на початковому етапі вибудували програму звинувачень на основі свідчень одного з родичів фігуранта справи [42, с. 117]. Збереглися численні свідчення, що В. Харліп та його підлеглий Олександр Рудницький фальсифікували свідчення, анкетні дані, а також застосовували фізичне й психологічне насильство стосовно арештованих. Для уникнення тортур або зменшення ймовірного терміну ув'язнення деякі фігуранти справи дали свідчення, на основі яких співробітники ДПУ інкримінували підсудним такі заходи: засівання земельних площ зерновими культурами, які не відповідали місцевим природним умовам; навмисне скорочення парових площ; ігнорування цінних кормових культур, що спричинило падіння продуктивності тваринництва; зменшення посіву озимої пшениці та ячменю або посів зернових у пізній термін; затягування планів сільськогосподарських робіт; внесення постійних змін до початкового плану; зумисний зрив засіву цукрових буряків; неправильне використання матеріально-технічної бази.

Восени 1933 р. на підставі рішення колегії ДПУ до 10 років позбавлення волі засуджено Г. Бобуха, Я. Волкова, І. Германа, П. Гридіна, І. Іщенко, М. Іщенко, Ф. Каверного, А. Корнієнка, І. Максимова, Ф. Протаса і Д. Решетилова. Вирок у 5 років позбавлення волі отримали Г. Барахтянський, І. Склярєнко і А. Шевченко. На 3 роки позбавлено волі І. Литвина. 14 серпня 1933 р. до розстрілу засудили О. Жученка та С. Іщенко [21, арк. 296].

Зазначимо, що сфальсифіковану інформацію про роботу «контрреволюційної організації» активно поширювали на партійних зборах та в радянських ЗМІ, щоб переконати громадськість у тому, що влада не має стосунку до господарського хаосу на селі, а вся провина лежить на фігурантах справи. Лише в 1958 р. слідчий управління КДБ при раді міністрів УРСР у Кіровоградській області Жупаленко знайшов докази, що засвідчували грубі порушення та численні фальсифікації під час слідства 1932–1933 рр., свідомо допущені уповноваженим ДПУ В. Харліпом. Це дало змогу реабілітувати засуджених [42, с. 119].

У лютому 1933 р. районне керівництво цілковито зосередилося на посівній кампанії. На одному з пленумів Козирєв зазначив таке: «Пленум РПК і РКК попереджають, що найголовнішим момен-

том у підготовці до весни є мобілізація і утворення насінневих фондів з власних ресурсів. Особам, які розповсюджують чутки й настрої, що насіння дасть держава, треба давати рішучу відсіч й притягати до відповідальності, як відвертих організаторів куркульського саботажу, як агентів класового ворога, які намагаються зірвати проведення весняної сівби» [12, арк. 2]. У березні-квітні 1933 р. темпи посівної залишалися низькими, незважаючи на наявність у районі 165 тракторів. Особливо складною ситуація залишалася в колгоспах Караказелівської, Семинастівської, Миколаївської, Оситняжської, Новоолександрівської, Новопавлівської і Гнатівської сільрад [13, арк. 48]. Для стимулювання трудової активності влада запровадила соціалістичне змагання між Новоукраїнським та Зінов'євським районами.

7 квітня 1933 р. у складі керівництва Новоукраїнського району відбулися зміни: Козирєва зняли з посади секретаря РПК і вивели зі складу членів бюро та пленуму, натомість рекомендували ввести до складу членів бюро РПК і членів пленуму Толстого. Такі зміни обумовлені тим, що Козирєв пішов на підвищення й отримав посаду заступника завідувача агітаційної роботи в обласному обкомі КП(б)У [13, арк. 61].

Нове керівництво району продовжило виконання посівної кампанії, однак частина землі до середини червня так і залишилася не засіяною. Наприкінці весни і на початку літа 1933 р. стрімко зросла смертність від голоду та спричинених ним хвороб. Через фрагментарність джерельної бази неможливо встановити кількість померлих внаслідок голоду на території Новоукраїнського району. За свідченнями очевидців установлено, що майже повністю вимерло с. Далеке, значних людських втрат зазнали с. Помічна, с. Новомиколаївка, с. Григорівка, с. Олексіївка та с. Симинасте. Відчутні демографічні втрати вплинули на продуктивність праці, що спонукало Всесоюзний переселенський комітет при РНК СРСР переселити в Новоукраїнський район етнічних білорусів та росіян. У жовтні 1933 р. на територію Новоукраїнського і новоутвореного Рівненського районів було переселено 4200 та 2880 осіб відповідно [47, с. 345]. 30 листопада 1933 р. на засіданні об'єднаного пленуму Новоукраїнського РПК та РКК один з доповідачів зазначив, що місцеві селяни переконують переселенців у безперспективності їхнього перебування в районі, а також наголошують на тому, що влада забере хліб та залишить їх голодними [12, арк. 13]. На думку партійних функціонерів, такі заклики були брехливими, їх провокували куркулі, однак насправді більшість переселенців через відсут-

ність продовольства постраждали від голоду та за можливості намагалися повернутися додому.

Отже, зазначимо, що у 1932 р. через низку факторів колгоспна система в Новоукраїнському районі демонструвала свою неефективність, яку не могли виправити репресії чи зміна місцевого керівництва. Крім того, переважна більшість селян скептично оцінювали перспективу роботи в колективних господарствах і не мала мотивації виконувати трудові обов'язки. Порівняно низький врожай, низька кваліфікація частини партійно-господарської верхівки району, хлібозаготівельна політика, практика натуральних штрафів, конфіскації продуктів харчування, товарно-продуктова блокада й репресії спровокували безпрецедентний голод, який забрав життя значної кількості мешканців району. Наслідком штучно організованого голоду 1932–1933 рр. стало те, що влада змогла нав'язати селянству колгоспну систему та вилучити продовольчі надлишки для продажу їх закордон. Отримані прибутки режим спрямував на фінансування індустріального будівництва. За реалізацію економічних та політичних амбіцій Й. Сталіна Україна заплатила мільйонами життів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В. В. Голоси з 33-го (Голодомор на Кіровоградщині) / В. В. Бондар. – Кіровоград: Центр.-Укр. вид-во, 1993. – 174 с.
2. Гаращенко М. Велика трагедія українського народу / М. Гаращенко // Новоукраїнські новини. – 2010. – 27 листопада. – С. 1.
3. Гаращенко М. Пам'яті всенародної трагедії / М. Гаращенко // Новоукраїнські новини. – 2008. – 20 вересня. – С. 5.
4. Голодний мор 1932–1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів. Збірник документів і матеріалів. / під. ред. Т. Дмитренко. – Кіровоград.: ДАКО, 2008. – 437 с.
5. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упорядник Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
6. Гордієнко М. Правда про голодомор / М. Гордієнко // Новоукраїнські новини. – 2003. – 18 жовтня. – С. 5.
7. Гордієнко М. Трагедія 33-го / М. Гордієнко // Радянське село. – 1989. – 4 квітня. – С. 4.
8. Гордієнко М. Хронологія голодомору / М. Гордієнко // Новоукраїнські новини. – 2007. – 20 грудня. – С. 5.
9. Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКіроО), фонд П-65, опис 1, справа 134. – 146 арк.
10. ДАКіроО, ф. П-65, оп. 1, спр. 135. – 46 арк.
11. ДАКіроО, ф. П-65, оп. 1, спр. 145. – 80 арк.
12. ДАКіроО, ф. П-65, оп. 1, спр. 147. – 21 арк.
13. ДАКіроО, ф. П-65, оп. 1, спр. 148. – 106 арк.
14. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 1692. – 25 арк.
15. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 1. – 237 арк.
16. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 2. – 464 арк.
17. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 3. – 100 арк.
18. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 4. – 177 арк.
19. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 5. – 167 арк.
20. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 6. – 67 арк.
21. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 4500. Т. 7. – 449 арк.
22. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 5279. – 19 арк.
23. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7035. – 13 арк.
24. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7129. – 14 арк.
25. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7161. – 16 арк.
26. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7207. – 17 арк.
27. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7209. – 17 арк.
28. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7211. – 14 арк.
29. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7213. – 13 арк.
30. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7248. – 18 арк.
31. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7249. – 15 арк.
32. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7266. – 18 арк.
33. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7273. – 13 арк.
34. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7313. – 18 арк.
35. ДАКіроО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7703. – 11 арк.
36. Ковирьов А. Новоукраїнка: правда про голод 1932–1933 рр. мовою документів / А. Ковирьов. – Новоукраїнка: Самвид, 2008. – 236 с.
37. Козловський О. Згадуеш з болем / О. Козловський // Радянське село. – 1989. – 25 квітня. – С. 6.
38. Комісаренко О. В обіймах смерті / О. Комісаренко // Новоукраїнські новини. – 2007. – 8 грудня. – С. 4.
39. Комісаренко О. Коли пам'ять повертає в минуле... / О. Комісаренко // Новоукраїнські новини. – 2003. – 6 вересня. – С. 5.
40. Лапа Н. Таке забути не можна / Н. Лапа // Радянське село. – 1989. – 17 травня. – С. 5.
41. Мілютін С. Ю. Індивідуальний опір селян та колгоспно-партійного активу хлібозаготівельним заходам / С. Ю. Мілютін // Інгульський степ. Випуск VI. – К.: Ярославів Вал, 2021. – С. 117–125.
42. Мілютін С. Ю. Специфіка роботи органів ДПУ (На прикладі архівно-слідчої справи № 255071) / С. Ю. Мілютін // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Випуск 1. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. – С. 113–121.
43. Орел С. Ті, хто не хотів помирати мовчки... / С. Орел. – Кропивницький: КП «Регіональна інформаційно-поліграфічна агенція», 2018. – 115 с.
44. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Кіровоградська область. / під. ред. О. Бабенко. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 920 с.
45. Петренко І. Д. Колгоспне кріпацтво (серія «Архівні документи свідчать») / І. Д. Петренко. – К.: Ярославів Вал, 2022. – 636 с.
46. Проскурова С. В. «Зазирнімо в обличчя трагедії...» (Щодо результатів етнографічної експедиції студентів факультету історії та права КДПУ імені В. Винниченка 2007 року) / С. В. Проскурова // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. – Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 122–164.
47. Український хліб на експорт: 1932–1933. / Упорядник В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – 432 с.